

Мистецтво України.– К., 1993.– Т.1.– С.199; Енциклопедія українознавства.– К., 2004.– Т.2.– С.740; Муха А.І. Композитори України та української діаспори: Довідник.– К., 2004.– С.32; 5. Козляков В., Скворцова І. Поликарп Никитич Бигдаш-Богдашев. Жизнь. Творческая деятельность.– Тамбов, 2001; 6. Козляков В., Скворцова І. Вказ. праця.– С.11; 7. Там само.– С.65; 8. Глиер Р. і др. Вказ. праця.– С.97; 9. Юрмас Я. Вказ. праця; 10. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі – ІР НБУВ).– Ф.50.– №778.– Арк.53; 11. Державний архів Київської області (далі – ДАКО).– Ф.Р-1878.– Оп.2.– Спр.217.– Арк.9; 12. ІР НБУВ.– Ф.50.– №778.– Арк.1; 13. Там само; 14. Там само.– Арк.6; 15. Там само.– Арк.3; 16. Там само.– Арк.5; 17. Там само.– Арк.7; 18. Там само.– Арк.16; 19. Козляков В., Скворцова І. Вказ. праця.– С.109; 20. Історія української музики: У 6 т.– К., 1992.– Т.4.– С.108; 21. Ніколаєва О.В. Вказ. праця; 22. ІР НБУВ.– Ф.50.– №778.– Арк.36; 23. Козляков В., Скворцова І. Вказ. праця.– С.109; 24. Кирило Стеценко. Спогади. Листи. Матеріали.– К., 1981.– С.80; 25. ДАКО.– Ф.Р-1878.– Оп.2.– Спр.309.– Арк.343; 26. ІР НБУВ.– Ф.50.– №778.– Арк.53; 27. Шибанов Г.М. Нестор Городовенко: життя і творчість.– К., 2001.– С.39; 28. Козляков В., Скворцова І. Вказ. праця.– С.135; 29. Там само.– С.110; 30. Там само.– С.130; 31. Там само.– С.148; 32. Там само.

О.С. Барнасюк

КНЯГИНЯ М.Г. ЩЕРБАТОВА В ІСТОРІЇ М.НЕМИРОВА

У радянській історіографії роль княгині М.Г. Щербатової в історії Немирова замовчувалась або висвітлювалась у спотвореному вигляді. Так у томі «Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область», автори наводять неправдивий факт спалення в 1918 році чотирьох сіл Немирівщини польськими легіонерами, яких підтримувала княгиня М.Г. Щербатова.¹

У роки незалежності України історики та краєзнавці почали більш об'єктивно висвітлювати роль княгині М.Г. Щербатової в розвитку Немирова з 1880 по 1920 р.р.

У 1857 році у Марії і Григорія Строганових народилася дочка Марія Григорівна, якій судилося стати останньою немирівською поміщицею. Наприкінці 1870 - х років вона одружилась з князем Олексієм Григоровичем Щербатовим (1849-1912), взявши прізвище чоловіка і титул княгині Щербатової. Григорій Строганов надає їй у посаг немирівський маєток. Але князь Олексій Щербатов – громадський діяч, егоїст – не цікавиться маєтком, а тільки особистими уподобаннями. Він не оформив у свою власність немирівський маєток, внаслідок чого його власницею стає княгиня Марія Григорівна Щербатова.

Молода княгиня господарює в Немирівському маєтку і розбудовує місто. Разом з батьком вона будує тут з цегли Троїцьку церкву (1876-1881 рр.) та єпархіальне жіноче училище (1881 р.). Згорілий в грудні 1880 року римо-католицький костюл Св. Юзефа Обручника був швидко відновлений.²

У 1887 році тридцятирічна Марія Щербатова переїхала до Немирова назавжди.³

Почавши розбудовувати маєток в Немирові, княгиня М.Г.Щербатова запросила чеського архітектора з Праги Іржі Стібрала (1859-1939 р.) Він був талановитим архітектором і художником і вже у 28 років став професором. Саме І. Стібралу Немирів зобов'язаний своїми кращими архітектурними пам'ятками. У різноманітних житлових будинках, промислових та господарських спорудах архітектор зумів втілити не тільки професійну майстерність, але й високий смак, європейську культуру й особливу теплоту людяності. Водночас цим спорудам властиві риси чеської архітектури, а висока якість виконання будівельних та опоряджувальних робіт забезпечили значну довговічність, незважаючи на десятиліття варварської експлуатації за радянської доби.

У 1893 він І. Стібрал будує критий ринок з підвальним приміщенням, яке було обладнане льодниками для зберігання свіжину. Поруч була збудована лазня, зведена у формах пізнього бароко. У 1894 році він починає будівництво Немирівського палацу, яке майже закінчилося у 1900 році. Однак княгиня повільно продовжувала добудовувати та уточнювати в деталях свій палац аж до насильницької смерті. Цей палац став окрасою Немирова.⁴

Розвиток економіки Немирова та ріст його населення вимагали і сучасного транспорту, передусім - залізничного. У 1893 році почалося будівництво вузьколінійної залізниці Вінниця - Немирів - Гайворон. Княгиня безоплатно надала до відчуження землі для прокладення залізниці через села Монастирок, Ковалівку та Чеколівку.

Княгиня Щербатова традиційно опікувалась і немирівським благоустроєм. У 1899 році вона виділила 6900 крб. на забрукування основних вулиць. А місцева єврейська громада під тиском княгині вклала 1080 крб. на поліпшення санітарного стану містечка, адже через антисанітарію побуту мешканців та відсутність каналізації у місті раз у раз спалахували епідемії.⁵

У цей час княгиня М.Щербатова провела реконструкцію винокурного заводу, встановивши

нову систему ректифікації спирту, що призвело до збільшення об'ємів виробництва і підвищення якості продукції. Спирт транспортували на Кам'янець-Подільський і Одесу, а далі - за кордон.

У жовтні 1897 року Щербатова пожертвувала гроші на будівництво Київського політехнічного інституту, бо добре усвідомлювала значення освіти та культури. Графиня також надавала велику увагу освіті і в Немирові. Стан життя гімназії завжди був у полі зору Марії Григорівни. Її завжди цікавили питання харчування та здоров'я гімназистів, санітарно-гігієнічні умови проживання та навчання. Вона утримувала своїм коштом учнів.⁶

У буремні роки революції на початку ХХ ст. М.Щербатова політикою не цікавилась. Вона продовжувала господарювати у своєму Немирівському маєтку і розбудовувати разом з архітектором І.Стібралом містечко. Близько 1901 року за проектом І.Стібрала до Брацлавського млина - крупорушки-олійні було прибудовано парову електростанцію, що живила струмом палац, винокурний завод, гімназію, критий ринок та інші господарчі споруди. І все це було споруджено на кошти княгині М.Щербатової.⁷ Ця подія стала початком електрифікації Немирова.

Серед промислових підприємств тогочасного Немирова слід назвати ще й цегельню, що виробляла міцну цеглу з ініціалами власниці «МЩ» (Марія Щербатова). Продовжувала діяти у Немирові полотняна фабрика, де ткали тонкі полотна, рушники, скатертини, візерунчасті постільні полотна та набивні тканини на одяг, хустки. Славились й килими Немирова з візерунками, які мали багато спільного з народними квітковими сюжетами. На відомій Всеросійській сільськогосподарській та промисловій виставці 1913 року у Києві демонструвалися вироби майстерні княгині М.Г. Щербатової: килими, мережива та вишивки.⁸

На початку ХХ ст. княгиня Марія Григорівна приділяє багато уваги покращенню системи немирівських ставків. Для її реконструкції було підготовлено два проекти. Після визначення найбільш ефективної системи ставків розпочалось будівництво. Споруджується система шлюзів для пропуску води, облаштовуються береги паркового ставка, завозяться кам'яні брили, вимуровується грот.

На немирівських ставках запроваджується ефективно рибне господарство. Тут працювали спеціалісти своєї справи. Ставки були не тільки навколо Немирова, а й в інших селах та містечках. Найбільшими з них були Княже-Каролінський та Брацлавський. Продавали живу рибу та мальки. Княгиня хотіла представити на виставці своє рибне господарство, але не вдалось, бо пізно розпочали клопотання про участь у виставці. Крім вже згаданих виробів майстерень, княгиня Щербатова представила на виставці своє пасічне господарство: вулики та різноманітні зразки продукції.⁹

У княгині М. Щербатової було двоє дітей - Олександра та Володимир. Чоловік і батько князь О.Г. Щербатов перебував постійно на дипломатичній службі за кордоном. А Марія Григорівна поринула в господарство, яке намагалася вести розумно і раціонально, на основі новітніх досягнень науки. Їй належало 14495 десятин землі (15843 га), млини, винокурно-пасічний завод, спиртовий завод, заснований у 1890 році, який виробив у 1909-1910 роках з хліба, картоплі та патоки 43943 відра 40-градусної горілки.

Душею всіх технічних ідей в ті часи у Немирові був молодий князь Володимир Олексійович Щербатов (1880-1920), який по закінченню Немирівської гімназії навчався у 1900-1903 рр. в Новоросійському університеті в Одесі, а потім в політехнічних інститутах Варшави та Києва. Вчився добре, свідомо прагнучи глибоких знань з техніки. Восени 1911 року князя Володимира обирають гласним (депутатом) Брацлавського повітового земства. Він активно займався громадськими справами, впроваджував технічні новинки на електростанції, створив у Немирові добровільну пожежну дружину. На початку 1912 року за його участю в Немирові обладналася телефонна мережа на 68 абонентів.¹⁰

Цей рік можна вважати початком телефонізації Немирова, а князя Володимира Щербатова її батьком.

Князь Володимир займався також і облаштуванням шлюзів на брац-лавській греблі. Взагалі він не міг жити без техніки. У березні 1914 року князь одружився з Оленою Петрівною Столипіною, дочкою трагічно загиблого у 1911 р. прем'єр – міністра – реформатора царської Росії П.А. Столипіна. Олександра займалася кустарною майстерністю. Завдяки її наполегливості Немирівська майстерня княгині М.Щербатової брала участь у різноманітних виставках. При кустарній майстерні діяла ткацька школа для дівчат. Тут навчали не тільки ткацтву, але й письму та арифметиці. Після закінчення навчання Марія Григорівна віддавала назавжди ткацькі верстати дівчатам-випускницям, на яких ті навчались у школі.¹¹

Водночас княгиня М.Щербатова багато уваги приділяла упорядкуванню Немирівського парку.

Новий план парку, який був заснований ще при Вінцентії Потоцькому та Болеславі Потоцькому, склав віденський садівник Зенгольц. Після нього працював професор садівництва з Брюсселя Е. Пінаерт Ван Геерт, за ним - празький садівник Франтішек Томаєр. Останнім садибою княгині М. Щербатової професійно займався у 1912-1914 роках архітектор І.О. Фомін.

Отже, краса Немирівського парку та палацу була створена свого часу зусиллями садівників і архітекторів різних країн Європи, які дбайливо і продумано сформували єдиний палацово-парковий ансамбль на 85 гектарах .

У парку росте 160 видів дендрофлори, а серед них - гінго, смереки, кедр сибірський, липа срібляста, бундук канадський, чорна сосна і сосна Веймута, платани, дуби тощо. Парковий ставок був прикрашений штучними гротами й скелями, тут плавали лебеді. Сам парк був прикрашений парковими скульптурами «Весна», «Янгол з баранцем», «Лев, що спить», парковими вазами. Зали палацу були декоровані різноманітними мармуровими медальйонами, на яких були зображені сюжети з античних міфів, картинами, камінами.¹²

Наслідуючи дідові традиції меценатства, княгиня Щербатова продовжувала утримувати своїм коштом чоловічу та жіночу гімназії, лікарні, притулки, допомагала всім нужденним щодня. У роки Першої світової війни вона обрала у своєму палаці шпиталь на 200 ліжок для поранених земляків, а сама перебралася в невеликий флігель. Посланці княгині зустрічали у Вінниці санітарні поїзди з фронту, приймали з них немирівчан і селян з навколишніх сіл і пересаджували їх на вузькоколіяку до Немирова. Тут за кошт княгині чимало жінок прало і шило білизну, одяг для шпиталю, доглядало за пораненими.¹³ В основному роботою цього шпиталю опікувалась княжна Олександра.

За роки визвольних змагань 1917 - 1920 рр. Немирів неодноразово переходив із рук в руки. У ці часи родина Щербатових продовжувала перебувати в немирівському палаці. Княжна так само допомагала всім селянам і біднякам, які до неї зверталися. Немирівський ревком мав розпорядження про недоторканість родини Щербатових та їхніх палацу та парку від самого голови Раднаркому України Х.Г. Раковського, і ця вказівка беззаперечно виконувалась місцевою революційною владою.

На запрошення М. Щербатової в палаці у червні 1919 року кілька днів мешкали командир 1-го радянського кавалерійського полку Ф.П. Гребенко і ще три командири цього полку. Господиня Марія Григорівна надала червоним кавалеристам харчування, можливість скористатися палацовими душовими і пральнями.

У палаці тоді мешкали сама Марія Григорівна, її дочка Олександра, син Володимир з дружиною Оленою Петрівною та дочками Ольгою і Марютою, вдова прем'єр-міністра П.А. Столипіна - Ольга Борисівна та її діти Аркадій, Ольга та Олександра. Всі маєності Щербатових (тютюнову фабрику, винокурню, цукровий завод та інші) було націоналізовано. Але за рішенням Немирівського ревкому за колишньою поміщицею закріпили 40 десятин землі в селі Ковалівка, всі прибутки з яких мали йти на підтримання життя в палаці.¹⁴

Незважаючи на ці неспокійні часи, княгиня Марія Щербатова продовжувала господарювати у своєму маєтку. Заготовляла дрова для електростанції та установ, наглядала за роботою винокурного заводу, продовжувала опікуватись кустарною майстернею. Кустарна майстерня княгині Щербатової продовжувала виготовляти ту ж саму продукцію, що й до жовтневого перевороту 1917 року.

У цей час княгиня М.Щербатова продовжувала свої благодійні акції. Вона влаштувала у своєму палаці шпиталь для хворих на тиф січових стрільців УГА і разом з донькою Олександрою доглядали хворих.¹⁵

З вигнанням денікінців у Немирів увійшов червоноармійський підрозділ і розстріляв хворих січових стрільців, які залишались в палаці Щербатової. У лави цього підрозділу вступив селянин Андрій Лісовий. Цей нероба і п'яниця давно був відомий своїми здирствами й конфліктами з княгинею М. Щербатовою. Згодом А. Лісовий поселився разом з червоноармійцями в палаці. Господиня палацу, як завжди, надала військовим і стіл, і постіль. Відчувши небезпеку від таких гостей, князь Володимир з сім'єю і Столипініми залишили палац. Вночі 20 січня 1920 року А. Лісовий після чергової п'ятики, підмовивши трьох червоноармійців, вивів з палацу княгиню, її дочку Олександру і родичку Можайських з Вороновиці. Кати розстріляли їх в парку неподалік палацу. Після цього вони почали розшукувати Столипіних і смертельно поранили молодшу дочку. Князя Володимира підступно вбив лісник Сердюк з сусідніх Мухівців. Звістка про загибель Щербатових сколихнула весь Немирів і околиці. Ховали їх у монастирі з належною шанобою й жалобою. Отак скінчилося життя останньої немирівської поміщиці М. Щербатової та її сім'ї.

У 2007 році виповниться 150 років з дня народження останньої власниці Немирова, а немирівчани до цих пір пам'ятають свою господиню згадуючи її добрим словом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія міст і сіл УРСР: Вінницька область. К, 1972. - С. 473; 2. Малаков Д. Минуле Немирова. – К, 1998, - С. 45; 3. Там само. - С. 55; 4. Там само. - С. 61; 5. Там само. - С. 61; 6. Шенк Г. Немирів крізь віки.– Вінниця, 2001.- С. 121-122; 7. Малаков Д. Вказана праця. - С. 59; 8. Там само. - С. 57,67; 9. Шенк Г. Вказана праця. - С. 138; 10. Малаков Д. Вказана праця. - С. 73,75; 11. Шенк Г. Вказана праця. - С. 124; 12. Малаков Д. Вказана праця. - С. 89-90; 13. Малаков Д. Вказана праця. - С. 93; 14. Малаков Д. Вказана праця. - С. 964; 15. Зінченко А. Наш край – Поділля. – Вінниця, 1992, -с. 48; Малаков Д. Вказана праця. - С. 96.

М.В. Миронюк, Ю.С. Степанчук

ПРОФЕСОР ПРАВА О. М. БОГДАНОВСЬКИЙ І ВІННИЧЧИНА

За роки незалежності краєзнавча наука зробила величезний крок у дослідженні біографій видатних людей нашого краю. Зокрема повертаються імена патріотів, які зброєю, чи словом боролися проти більшовицького режиму. Раніше затавровані й викреслені із пам'яті народу, вони законно поповнили плеяду визначних подолян.

Залишаються актуальними й подібні краєзнавчі дослідження дореволюційного періоду. Адже саме у другій половині XIX – початку XX століття в Україні спостерігаємо небачений злет наукової і творчої думки. У цей період з Вінниччиною пов'язують свою роботу видатні особистості. Їхні наукові праці, літературні та музичні твори стали класикою.

Метою даного повідомлення є повернення із небуття імені ще однієї непересічної особи, яка частину свого життя пов'язала із Вінниччиною. Йдеться про видатного юриста, громадського діяча Богдановського Олександра Михайловича.

Окремі віхи життєвого та наукового шляху Олександра Михайловича відображені у збірці Т. Гончар «Професори Одеського (Новоросійського) університету», що вийшла у м. Одесі у 2000 році.¹ Без змін стаття потрапила до другого видання 2005 року,² проте вона має деякі біографічні недоречності. Тут зазначається, що народився він у 1832 року в Тамбовській губернії, а помер у Києві 5 січня 1902 року.³ Та, вдивляючись у надпис на надгробній плиті Богдановського читаємо, що народився він 2 червня 1830 року. Похований не в Києві, а у невеличкому селі Мовчани Жмеринського району Вінницької області разом зі своєю дружиною Пелагесєю Данилівною.

Що ж пов'язувало відомого фахівця з карного права із подільською глибинкою? Чому протягом сторіччя у селі не лише пам'ятають це прізвище, а й зберігають усні перекази про перебування тут родини Богдановських?

Жодних відомостей у радянських енциклопедичних та інших наукових виданнях про науковця немає. Основою публікації стали матеріали фондів Державного архіву Одеської області та свідчення жителів с. Мовчани.

Про дитячі та юнацькі роки Богдановського відомо лише те, що він був виходцем із родини військових, але виховувався у Миколаївському сирітському інституті.⁴ Невідомо й за яких обставин, можливо трагічних, позбавили хлопця батьківської опіки. Про непересічні здібності цього юнака можна стверджувати на підставі того, що вже у 1853 р. він перебуває серед випускників Московського університету із ступенем кандидата права. У грудні цього ж року Богдановського приймають на посаду ад'юнкта Рішельєвського ліцею в Одесі (кримінальне право і практичне судочинство).⁵ З цього часу розпочинається плідна наукова робота молодого дослідника.

Сходинкою на шляху до визнання та професійного успіху став захист магістерської дисертації у 1857 р. на тему «Развитие понятий о преступлении и наказании в русском праве до Петра Великого». Після блискучого захисту Богдановський стає професором ліцею, а далі – і його директором. Він був активним учасником перетворення Рішельєвського ліцею в імператорський Новоросійський університет, перебуваючи довгий час на посаді декана юридичного факультету.

Олександр Михайлович Богдановський був не тільки досвідченим викладачем, юристом, а й видатним громадським діячем. Т. Гончар перераховує низку державних та громадських посад, які у різний час обіймав Богдановський. Зокрема, він був таємним імперським радником, членом Одеської міської управи і думи (ним була складена програма про засади, на яких було реформовано порядок суспільного управління в м. Одесі), головою Одеського міського суду мирових суддів, головою опікунської ради Одеської Маріїнської жіночої гімназії, головою комісії опікунів одеських початкових народних училищ, членом Одеського товариства історії та старожитностей.